

УДК 316.624:796.034.6

DOI <https://doi.org/10.32840/2707-9147.2020.88.6>

М. О. МІНЦ

кандидат історичних наук,
доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили

А. М. ФЕСЕНКО

кандидат історичних наук,
доцент кафедри соціології
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили

В. О. ЧОРНА

кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили

Б. Б. БОНДАРЕЦЬ

викладач кафедри соціології
Чорноморський національний університет
імені Петра Могили

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА У «ВЕЛИКОМУ СПОРТІ» ТА ЇЇ СОЦІАЛЬНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ В УМОВАХ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У межах статті здійснено постановку проблеми девіацій та девіантної поведінки в царині «великого спорту», ще не в достатній мірі розроблену сучасною соціологічною наукою, зокрема соціологією спорту як галузевою соціологічною дисципліною.

Авторами статті запропоновано відповідні напрямки соціологічного дослідження: вказуючи, що воно може охоплювати їхню поширеність та масштаби, розповсюдженість серед тих чи інших груп, залучених до спорту, основні форми проявів, тренди розвитку та роль в цьому тих чи інших факторів, інститутів, процесів, їхні наслідки як для самих суб'єктів спортивного середовища, так і для інституту спорту та суспільства в цілому.

У межах статті здійснено систематизацію та огляд найбільш типових проявів девіантної поведінки у спортивному середовищі, а також осмислення різноманітних спортивних та навколоспортивних практик з точки зору прояву різних форм соціальних девіацій. Наголошується, що не можна

зводити проблему спортивних девіацій лише до порушення учасниками правил змагання чи нехтування вимогами спортивної етики. В соціокультурному плані особливого значення, на погляд авторів, набуває поширення соціальних девіацій у світі спорту в контексті трендів розвитку сучасного глобального «суспільства споживання» із домінуючими в ньому ринково-капіталістичними цінностями, мораллю та відносинами, які виходять далеко за межі економічної сфери суспільного життя. Підкорення цим реаліям масової культури й масової комунікації неодмінно спричиняє й те, що «великий спорт» трансформується у «великий бізнес».

У підсумку робиться висновок про те, що девіантна поведінка спортсменів та інших учасників соціальних процесів у спорті (серед яких тренери, судді, уболівальники, спортивні лікарі, спортивні функціонери та чиновники, спортивні оглядачі преси та ін.), якщо вона носить характер усталених соціальних практик, суперечить основним принципам спорту. Підкреслюється, що це спричиняє девальвацію його цінностей, внаслідок чого низка соціокультурних функцій спорту як соціального інституту (соціалізуючи, культурні, антропологічні тощо) опиняється під загрозою. Й подальшого осмислення в цьому контексті потребує питання про механізми соціального контролю, які працюють на упередження девіацій.

Ключові слова: спорт, спортсмени, спортивне середовище, девіації, девіантна поведінка, цінності, дегуманізація, «суспільство споживання».

Постановка проблеми. Протягом ХХ ст. із розвитком масового урбанізованого суспільства та його систем масової комунікації спорт вищих досягнень, або «великий спорт» (ці поняття об'єднують професійний та олімпійський спорт) міцно увійшли у життя значної частини суспільства в країнах, які прийнято відносити до категорії цивілізованих.

Усі процеси, пов'язані з розвитком «великого спорту» та його перетворенням на потужний соціальний інститут, набирає обертів і сьогодні; одним з основних факторів тут варто вважати глобалізаційні тренди сучасності, зокрема транснаціоналізація й інтернаціоналізація спортивного бізнесу, ринків праці спортсменів та спортивних кар'єр з одного боку, та надзвичайно швидкий розвиток інформаційно-комунікативних технологій, що сприяє шаленій популярності спортивних видовищ тощо – з іншого. Засоби масової інформації, а також Інтернет та соціальні мережі несуть аудиторії інформацію про результати спортивних змагань, транслюють їх, пропонують інтерв'ю зі спортсменами, тренерами, чиновниками від спорту, сліdkують за професійними кар'єрами, відзначаючи успіхи та невдачі. Чимала доля інформації у ЗМІ та в Інтернеті присвячена «навколоспортивній» тематиці, де особливою популярністю користується особисте життя та вільний час спортсменів-«зірок» чи діячів від спорту – із його сенсаціями, скандалами тощо.

Спорт став не лише складовою дозвілля та дозвіллевих практик сучасної цивілізованої людини, але й невід'ємною частиною економічного сектору, будучи середовищем трудової зайнятості, бізнесу

та об'єктом величезних інвестицій: та ж сама трансляція же спортивних змагань, особливо загальнонаціонального та міжнародного масштабу, збирає мільйонні аудиторії та приносить шалені прибутки медійному бізнесу; набирає обертів і виробництво спортивних товарів, інвентарю, розвитку спортивної інфраструктури тощо – адже спорт став одним із найбільш популярних «продуктів» масового споживчого попиту.

Нарешті, спортивне та навколоспортивне середовище стає джерелом формування особливих субкультур, а також неабияким фактором впливу на процеси, пов'язані з модою, етичними та естетичними цінностями, способом життя та соціальними практиками мас людей, що він їх втягує у свою орбіту. А з огляду на притаманне сучасному світу зростання соціальної мобільності саме спортивна кар'єра розглядається як дієвий засіб підвищення власного соціального статусу, одержання життєвого успіху, який все більше культивується як одна з провідних життєвих цінностей сучасного суспільства.

Отже, спорт у різних його організованих та масових проявах нині відіграє роль потужного соціального інституту, втягуючи у свою орбіту мільйони людей у якості спортсменів (аматорів та професіоналів), тренерів, бізнесменів від спорту, різного роду спортивних функціонерів, глядачів та уболівальників тощо.

Усе це дає підстави досліджувати спорт із позицій соціологічної науки як такий соціальний інститут, роль і значення якого за сучасних умов неухильно зростає. З огляду на це в соціології й заведено розглядати спорт як предмет дослідження у двох значеннях: у вузькому (діяльнісному) – як змагальну соціальну діяльність та зумовлені нею відносини, та у широкому (інституційному) – як багатофункціональне суспільне явище. Як і інші соціальні інститути, спорт виконує низку важливих для суспільства функцій, серед яких – антропологічні, культурні, гуманітарні, економічні, розважальні, соціалізуючі, консолідуючі, комунікативні та ін. Соціологічна концепція спорту відштовхуються від тієї позиції, що його суспільне значення не можна зводити лише до соціальних відносин змагальності та пов'язаної з ними боротьбою «за досягнення».

Водночас функціонування будь-якого соціального інституту, разом із питанням про норми та цінності, соціальні практики та спосіб життя залучених мас людей, різних соціальних й соціально-демографічних груп, неодмінно зумовлює постановку питання про девіації у їхній свідомості й практичній поведінці. Зважаючи на той факт, що спорт є активною частиною соціального життя суспільства, в ньому мають місце непоодинокі прояви девіантної поведінки учасників спортивних процесів.

Стан наукової розробленості проблеми. Соціологія спорту вважається однією з галузевих соціологічних дисциплін, хоча все ще й менш розвиненою, порівняно з іншими.

Соціальних проблем спорту торкалися такі класики соціологічної та соціально-філософської думки, як Т. Веблен, Х. Ортега-і-Гассет,

Й. Хейзинга, Р. Мертон та П. Бурд'є; перу останнього належить спеціальна праця «Програма для соціології спорту».

Не оминала тематики спорту і вітчизняна суспільна наука: ще за часів СРСР, починаючи з 50–60-х рр. й надалі нею займалися М. Пономарьов (праця «Основи соціології фізичної культури»), М. Пономарьов («Соціальні функції фізичної культури та спорту»), В. Столяров, В. Платонов, О. Мільштейн, М. Арвісто, В. Кучевський, В. Родиченко, В. Жолдак, М. Бугров, С. Брякін, Т. Тітма, О. Оганесян, І. Переверзин, С. Гуськов, К. Чернов, С. Гуревич, В. Морозов, М. Дутчак, О. Вацеба тощо. У пострадянський період соціологія спорту стає також академічною дисципліною, свідченням чого є навчальні посібники за авторством П. Виноградова, В. Жолдака та В. Чеботкевича (Росія), В. Столярова (Росія), Л. Лубишевої (Росія), М. Візітея (Молдова, Україна) та ін.

Проблематика власне цінностей та девіацій у спорті тією чи іншою мірою наявна в роботах В. Столярова, О. Алексєєва, А. Лук'янова, Ю. Мазова, М. Візітея, Д. Качуровського, С. Гуськова, М. Долгополова, В. Кузіна, О. Перова, М. Сарафа, О. Чернікової та інших. Серед останніх узагальнюючих праць, присвячених цій проблематиці, можна назвати дисертацію О. Васильченко «Еволюція норм та девіацій у спорті» (2006 р.), статті Д. Лукашука «Причини та наслідки девальвації цінностей сучасного спорту» (2013 р.), Д. Ядранського «Норми та девіації фізичної активності в пропаганді здорового способу життя» (2015 р.), М. Мінца, О. Дзюбана, М. Ісаєнко «Девіантна поведінка у спорті» (2016 р.), А. Першина, В. Жука, М. Юрьєвої «Девіантна поведінка спортсменів та її профілактика» (2017 р.).

З огляду на вищезазначене вважаємо, що проблематика девіацій та девіантної поведінки у спорті є актуальною й такою, що потребує як спеціальних емпіричних досліджень, так і наукових узагальнень в рамках соціологічної науки.

Мета статті – представлення й спроба систематизації основних проявів девіації та девіантної поведінки у галузі спорту з позицій соціологічної науки.

Виклад основного матеріалу. Базове поняття девіація (похідні категорії – «девіант», «девіантний вчинок», «девіантна поведінка», «девіантні практики» тощо) етимологічно походить від лат. *deviation*, що означало «відхід з дороги, збочення з правильного шляху». Сучасна соціологічна наука уявляє соціальні девіації як клас соціальних явищ, що характеризуються викликом панівній культурі, моралі та правовим нормам з боку як окремих осіб, так і певних соціальних груп. Соціальні норми – це суспільно встановлені й закріплені зразки поведінки в діяльності людей. У соціальних спільнотах є важливим засобом регулювання поведінки людей, їх взаємовідносин і взаємодії у процесі спілкування: вони дають змогу людині оцінювати свої і чужі вчинки, наявну ситуацію, партнерів по спільній діяльності чи

спілкуванню, відбирати, спрямовувати, формулювати і регулювати діяльність та спілкування; щодо конкретного індивіда соціальні норми виконують такі функції: регулятивну, вибіркову, оціночну, систематизуючу та ін. Усвідомлені соціальні норми дають внутрішню установку на поведінку індивідові у тій чи іншій ситуації. На демонстрацію поведінки у людській спільноті конкретного індивіда значно впливає соціальний контроль. У групових нормах закладається система вимог, яка визначає права, обов'язки і можливі дії кожного з членів групи, а також систему санкцій, що застосовують до окремих індивідів, які порушують соціальні норми [5, с. 52].

Девіант – особа, яка не дотримується визнаних у даному суспільстві норм та правил поведінки; відповідно, поведінка такої особи називається девіантною, прояви її девіації – недотримання або порушення особою норм і правил поведінки визнаних у даному суспільстві [5, с. 47–48].

Треба, щоправда, наголосити на тому, що поведінкові відхилення можуть мати різний напрямок: як позитивний (альтруїзм, надмірна працелюбність, геніальність, самопожертва), так і негативний (відомі соціальні патології – від пияцтва до злочинності); однак традиційно усталене розуміння девіантної поведінки пов'язане все ж таки саме з асоціальністю й деструктивністю як самих вчинків / дій, так й їхніх соціальних поширень.

У більш широкому сенсі девіантна поведінка уявляється як систематичні прояви девіантних вчинків, де соціальний суб'єкт з тією чи іншою долею свідомості порушує прийняті у даному суспільстві норми; або ж його вчинки чи дії не відповідають визнаним у даному суспільстві стереотипам й стандартам поведінки, причому усталена поведінка, яка відхиляється від загальноприйнятої норми, – це соціальна позиція особистості, і вона проявляється у формі девіантного способу життя.

З позицій соціологічної науки дослідження девіацій у спорті може охоплювати: їхню поширеність та масштаби, розповсюдженість серед тих чи інших груп, залучених до спорту, основні форми проявів, тренди розвитку та роль в цьому тих чи інших факторів, інститутів, процесів, нарешті – їхні наслідки як для самих суб'єктів спортивного середовища, так і для інституту спорту та суспільства в цілому.

Тому в царині спорту можна йтися про різноманіття практик, пов'язаних із девіантною поведінкою залучених до спортивних та навколоспортивних процесів соціальних суб'єктів, як-от: спортсменів, уболівальників, суддів, тренерів, спортивних лікарів, спортивних функціонерів і чиновників, спортивних оглядачів преси тощо, класифікуючи їх за тими чи іншими критеріями.

На протигагу асоціальним девіаціям у суспільстві «працює» система соціального контролю, причому найбільш суспільно небезпечні прояви девіантної поведінки криміналізує, а менш небезпечні – морально

засуджує, застосовуючи важелі громадської думки. Таким чином, при порушенні норм і правил поведінки, прийнятих у суспільстві до його окремих членів, застосовуються як формальні, такі неформальні санкції.

У спорті такими санкціями виступають насамперед правила, які існують для впорядкування змагання, регламентують діяльність та поведінку спортсменів, і, нарешті, є фактором фізичної та психічної безпеки безпосередніх учасників спортивного змагання, глядачів та інших залучених осіб, груп тощо.

З огляду на існування регламентуючих правил як найбільш очевидними проявами девіантної поведінки можуть вважатися: брутальність та жорстокість до суперників, зловмисні порушення правил змагань задля одержання результату, включаючи обман, підкуп (суперників чи, наприклад, суддів, лікарів), залаштункові домовленості, недопустиме маніпулювання спортивним обладнанням та вживання заборонених препаратів (допінгів), привнесення у спортивне середовище зовнішніх по відношенню до нього девіацій: від тютюнопаління, вживання алкоголю, нецензурних лайок тощо – до булінгових, расистських, екстремістських й інших вербальних та фізичних практик.

Із цього переліку стає очевидним, що тут йдеться про свідоме нехтування моральними цінностями, що має місце у гонитві за високим результатом та (у випадку професійного спорту) винагородами, що його супроводжують.

Водночас не можна зводити проблему спортивних девіацій тільки до порушення учасниками правил змагання чи нехтування вимогами спортивної етики. Коріння проблеми слід шукати у зв'язку між власне спортивними девіаціями, з одного боку, та загальними цінностями, притаманними даному конкретному суспільству на даній стадії його розвитку (й ширше – сучасному світу як такому, основним трендом якого нині є глобалізаційні та ринкові процеси), відповідним станом інститутів соціалізації та соціального контролю, функціонуванням інститутів бізнесу та масової комунікації – з іншого.

Як зауважує О. Васильченко, «девіантна поведінка представників спортивної спільноти як похідна від масового розповсюдження девіантної поведінки в сучасному суспільстві тісно пов'язана з різноманітними економічними, соціальними, політичними, духовними процесами, що відбуваються в умовах сьогодення»; відповідно, «спорт випробує на собі значний вплив тієї соціально-культурної системи, в умовах якої відбувається його розвиток» [2].

Зі свого боку, Д. Ядранський наголошує й на існуванні зворотного зв'язку: він пропонує розглядати й робити предметом досліджень «взаємний вплив спортивних девіацій на суспільство та суспільних девіацій на спорт, передбачаючи взаємообумовлення девіантних практик», й також, враховуючи факт стрімкої професіоналізації спорту, порушувати в цьому контексті проблему професійних деформацій особистості у спортивному середовищі [6, с. 335].

Тому й до факторів поширення та усталення девіантної поведінки в спорті належать не тільки й не стільки біологічні та психологічні фактори особистості носія девіантної поведінки, але й комплекс власне суспільних факторів, серед яких: соціально-економічні, соціально-педагогічні (наприклад, та ж девальвація ролі школи та батьків у вихованні, що спостерігається у сучасному суспільстві), соціально-культурні (зокрема, поширення кримінальних субкультур, антикультури, знищення та руйнування культурних та духовних надбань минулого, прихована або відверта пропаганда девіацій у засобах масової інформації) тощо. Вони, зі свого боку, активно впливають на спортивні субкультури та притаманні вже власне спортивному середовищу девіації, – які потім зворотним чином повертаються назад, до суспільства (яскравим проявом такого «повернення» може слугувати сумнозвісна поведінка футбольних «ультрас», яка не лише супроводжує процес уболівання під час самого змагання, але й нерідко перетворюється на фактор суспільної дестабілізації того чи іншого масштабу як до, так і після матчу).

О. Васильченко та В. Лукашук підкреслюють той факт, що розповсюдження девіацій більше притаманне професійному спорту, адже саме в ньому «на першому плані стоїть перемога (навіть будь-якою ціною)», в той час як мета масового спорту – зміцнення здоров'я, розвага, відпочинок (тобто, мета міститься в самій діяльності, а не в її результаті) [2]. Тим більше, що саме професійний спорт максимально комерціалізований і зорієнтований на принцип «конкуренція – успіх – слава та матеріальна винагорода» й ґрунтується на відповідному цьому принципу специфічному менталітеті. Тут, де «конкуренція набуває особливо гострих форм, а успіх найчастіше заохочується значними матеріальними винагородами», «соціальні норми нерідко відступають на задній план, завдяки чому одержують поширення і підтримку антигуманні цінності, які найчастіше є джерелом різного роду девіацій у спорті» [4, с. 134–135].

Отже, сучасний спорт ставить багато питань, пов'язаних із його моральними аспектами, точніше із моральністю його учасників. Нині, коли відбулася девальвація багатьох суспільних, релігійних, культурних цінностей, такі питання однозначно потребують відповідей. Наприклад, чи цінує взагалі сам спортсмен той же принцип «чесного суперництва»? [3, с. 30].

У цьому плані слід спеціально наголосити на зв'язку між професійним спортом, бізнесом та «суспільством споживання», який міцно утворився протягом останніх десятиліть.

Уже з II половини ХХ ст. разом із розвитком ринково-капіталістичних відносин та засобів масової комунікації у межах західного індустріального, а згодом і постіндустріального / постмодерного суспільства відбуваються швидкі процеси професіоналізації та комерціалізації спорту. Це зумовило спочатку поширення, а згодом

й домінування у спорті тих інтересів, цінностей, моделей поведінки та соціальних практик, що характерні й для інших сфер «суспільства споживання», насамперед масової культури та шоу-бізнесу з їхніми «зірками», бестселерами, поклонниками, сенсаціями, скандалами, рекламою та ін. Звичайно, що в руслі цього процесу традиційні ідеали класичного спорту не просто відступили на другий план, а стали вважатися небезпечним анахронізмом, що стоять на заваді тому, щоб робити у спорті комерційні перемоги (що приносять як матеріальну винагороду, так і символічний капітал), кар'єри, бренди та «великі гроші».

Саме з цими процесами й можна пов'язати небезпечний «зсув», «мутацію»: те, що для класичного спорту було морально неприйнятним й тому девіантним, у межах спорту доби постмодерну та «суспільства споживання» стає не лише суспільно прийнятним (в плані терпимості з боку громадської думки), але й самою рушійною силою подальшого розвитку спорту на рейках комерціалізації.

1. Не випадково такі зсуви почали розглядатися фахівцями в рамках понятійного апарату не лише девіації, але й маргіналізації. У цьому плані показовою є наукова стаття Д. Богданової «Професійний спорт у сучасному світі: проблеми маргіналізації», в якій наголошується на тому, що спорт «безповоротно втратив свою форму, задану бароном П'єром де Кубертенем та його прихильниками», і в якості аргументації відмічаються наступні соціокультурні зсуви: [їх можна упорядкувати нижченаведеним чином – *Авт.*]:

1. «Професійний спорт стає розвиненою підприємницькою діяльністю, метою якої стає задоволення інтересів професійних спортивних організацій»;

2. «Новий образ професійного спорту сформовано ЗМІ та медіа-технологіями»;

3. «Спортсмени стають підприємцями свого тіла» [1, с. 164-165].

Про останній зсув відверто висловився американський автор Н. Айсакс: «Атлет – це високооплачувана повія нашого суспільства. Він продає своє тіло для задоволення інших – як і коли вони цього хочуть, і немає значення, яка його заробітна платня, реальний прибуток надходить дільцям і власникам, які виступають як сутенери... Суспільство в цілому вступає в змову, щоб підтримувати систему експлуатації... [цитуються за: 4, с. 137].

Варто зауважимо, що саме західні автори, на очах яких по суті й відбуваються вищезазначені соціокультурні зсуви та мутації, пов'язані із розвитком «суспільства споживання» та притаманної йому масової культури, невід'ємною частиною якої став спорт масових досягнень, виступають їх найбільш жорсткими критиками. На них посилається відомий український соціолог В. Лукашук у своїй статті із красномовною назвою «Причини та наслідки девальвації цінностей сучасного спорту» [4]. Серед процесів, які безпосередньо впливають

на девальвацію традиційних спортивних цінностей, витісняючи їх ринковими, ним виділяються:

1. Бюрократизація сучасного спорту, коріння якого пов'язані з розвитком масового виробництва, орієнтацією на прибуток, що тягне за собою «примус і посилення експлуатації спортсменів», яких «потрібно пристосувати для виконання запропонованих, фрагментарних завдань командного виступу», адже «спортивний успіх команди і її економічна ефективність розглядаються в сучасному спорті як синоніми» (із посиланням на Дж. Сейджа, П. Хоча, А. Інґхема).

2. Деградація сучасного спорту як процес, похідний від еволюції масової культури, одним з головних результатів чого є «тривіалізація» спорту, його «дегенерація у видовище» (із посиланням на К. Леша).

Отже, сучасний спорт бюрократизується та перетворюється на шоу у строгій відповідності з «раціональним» розрахунком великого бізнесу та у відповідності до трендів розвитку «суспільства споживання». Загалом, йдеться знову-таки про «руйнівний характер впливу ринкових відносин на розвиток, функції і роль спорту» (Н. Айсаке) [4, с. 137].

І як знаменитий іспанський соціальний філософ та критик «масовізації суспільства» Х. Ортега-і-Гассет свого часу небезпідставно вів розмову про «дегуманізацію мистецтва», то так само можна ставити й питання про дегуманізацію спорту – процес, який відчужує спортсменів (а також тренерів, суддів, спортивних лікарів, спортивних функціонерів та самих бізнесменів від спорту) від цінностей самого спорту та суспільства в цілому.

Важливим аспектом соціологічного підходу до спортивних девіацій представляється їхня класифікація. за тими чи іншими критеріями.

Підсумовуючи розробки різних сучасних авторів, зокрема вітчизняних соціологів, можна виділити найбільш значущі критерії класифікації та відповідні їм види спортивних девіацій. Зокрема:

– за ступенем стійкості девіацій можна виділити стійкі та нестійкі девіації. Тут звернемо увагу, на те що спортивна діяльність, як правило, пов'язана з відкритістю (тобто зовнішньої оцінкою), в результаті чого девіації або нормуються (інституціоналізуються), або засуджуються;

– за ступенем періодичності виділяються повсякденні та епізодичні девіації, а за часовими характеристиками форми девіації можна поділити на: довгострокові, девіації середньої тривалості, короткочасні; тут зауважимо, що через необхідність зовнішньої оцінки очевидні спортивні девіації на зразок порушення правил як правило, тяжіють до короткочасних форм або форм середньої тривалості; в той же час з огляду на процеси, що відбуваються у ціннісних системах сучасного суспільства, є тенденція й до інституціоналізації довготривалих девіацій, що тягне за собою небезпеку спотворення самого спорту;

– залежно від суб'єктів діяльності девіантні практики можуть бути класифіковані на практики спортсменів-професіоналів, спортсменів-аматорів, тренерів, спортивних лікарів, співробітників спортивних мас-медіа, уболівальників, власників спортивної інфраструктури тощо;

– за просторовим параметром форми девіацій в спорті можуть бути розділені на рівні: країна, регіон тощо.

Окремо варто вказати на класифікацію девіацій у царині спорту, яку пропонує автор Д. Ядранський [6]. Три ключових позиції тут заслуговують на особливу увагу:

1. За рівнем здійснення пропонується розрізнити:

– внутрішню девіантність, де має місце порушення соціальних норм, прийнятих у сфері спорту, але порушення яких суспільством не сприймається як девіація;

– відкриту девіацію, яка передбачає таке порушення норм, що визнається як спортивною субкультурою, так і культурою суспільства;

– зовнішню девіацію, у межах якої має місце порушення суспільних норм, але таких, які в середовищі спортсменів усталеними нормами не вважаються.

3. За формами прояву девіантні практики можуть бути структуровані на:

– фізичні (мають місце як під час підготовки, так і під час проведення змагань);

– моральні, що мають місце при оцінці результатів змагань;

– економічні, пов'язані із розподілом доходів, одержаних від змагань.

4. За ступенем усвідомленості суб'єктом-девіантом власної поведінки девіації поділяються на:

– усвідомлені, які можуть свідчити про свідомий вибір тієї чи іншої моделі девіантної поведінки із розрахунком на відповідний особистий зиск; поширеність усвідомлених девіацій є свідченням небезпеки девальвації цінностей самого спорту та поступове перетворенням таких девіацій на унормовані;

– неусвідомлені, які можуть носити епізодичний та другорядний в плані загальної оцінки поведінки характер.

Висновки і пропозиції. Сучасні теоретики спорту, як підкреслюють М. Візтей та Д. Качуровський, шукають відповіді на такі питання як: якими повинні бути фізична культура и спорт в сучасному суспільстві, як суспільство і спорт впливають одне на одного, як зробити спорт більш гуманістично орієнтованим, як вирішити проблеми, які існують в спортивному середовищі і чи можливо це взагалі? [3, с. 27]. І девіації у спорті є невід'ємною складовою в межах постановки цих питань.

Девіантна поведінка спортсменів та інших учасників соціальних процесів у світі спорту, якщо вона носить характер усталених соціальних практик, суперечить основним принципам спорту. Тим більше, що ту ж девіантну, зокрема агресивну, аморальну, контркультурну поведінку спортсменів, уболівальників спостерігають, завдяки засобам телекомунікації, мільйони людей по всьому світові.

Усе це спричиняє девальвацію його цінностей, внаслідок чого низка соціокультурних функцій спорту опиняється під загрозою.

Звичайно, постають практичні питання подолання та профілактики девіацій, їхніх негативних наслідків у контексті соціокультурного розвитку суспільства, соціалізації підростаючого покоління тощо. Подальшого осмислення в цьому контексті потребують не лише питання про особливості девіації в спортивному середовищі, але й про механізми соціального контролю, які працюють на їх упередження.

Тут наголосимо на тому, що посилення відповідальності за порушення спортивних правил, нанесення цілеспрямованої шкоди суперникові, вживання хімічних препаратів, навколоспортивний вандалізм, звичайно, сприятиме певному послабленню найбільш очевидних девіантних проявів – на кшталт брутальності поведження одних учасників спортивного процесу щодо інших. Але це тільки «верхівка айсбергу», й сподіватися лише на ефективність власне спортивних правил та санкцій за їх порушення не варто. Без серйозного уявлення про низку соціокультурних умов сучасного суспільства, які й виступають основним джерелом соціальних девіацій та дисфункцій у спорті, не обійтися, оскільки спорт є не «річчю в собі», а відбитком існуючих суспільних відносин.

Список використаної літератури

1. Богданова Д.Ш. Профессиональный спорт в современной культуре: проблемы маргинализации. *Общество. Среда. Развитие*. 2012. № 2. С. 162–166.
2. Васильченко О.А. Еволюція норм та девіацій у сфері спорту : автореф. дис. ... канд. соц. наук : 22.00.04. Запоріжжя, 2006. 16 с.
3. Візитей М.М., Качуровський Д.О. Спорт вищих досягнень і його соціально-культурна місія в нових умовах розвитку суспільства. *Проблеми фізичного виховання і спорту*. 2009. № 12. С. 27–31.
4. Лукашук В.І. Причини та наслідки девальвації цінностей сучасного спорту. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. 2013. № 1053. С. 134–140.
5. Мінц М.О. Соціологія девіантної поведінки : навчальний посібник. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2009. 244 с.
6. Ядранский Д.Н. Нормы и девиации физической активности в пропаганде здорового способа жизни. *Особенности формирования здорового образа жизни: факторы и условия*. Май 2015. URL : https://esstu.ru/library/free/Konf/Zozh_2015/143_Ядранский_ДН.pdf

Mints M. O., Fesenko A. M., Chorna V. O., Bondarets B. B. Deviant behavior in “big sport” and its social conditionality in modern society

In the framework of this article the problem of deviations and deviant behavior in the field of “big sport”, not yet sufficiently developed by modern sociological science, in particular the sociology of sport as a branch of sociological discipline.

The authors of the article propose appropriate areas of sociological research: indicating that it may cover their prevalence and scale, prevalence among groups

involved in sports, the main forms of manifestations, development trends and the role of certain factors, institutions, processes, their consequences both for the subjects of the sports environment and for the institute of sports and society as a whole.

The article systematizes and reviews the most typical manifestations of deviant behavior in the sports environment, as well as understanding of various sports and sports practices in terms of the manifestation of various forms of social deviations. It is emphasized that the problem of sports deviations cannot be reduced only to the violation of the rules of competition by participants or neglect of the requirements of sports ethics.

In socio-cultural terms, the authors believe that social deviations in the world of sports are becoming more important in the context of trends in the modern global “consumer society” with its dominant market capitalist values, morals and relations that go far beyond the economic sphere of public life. Subjugation to these realities of mass culture and mass communication inevitably leads to the fact that “big sport” is transformed into “big business”.

As a result, it is concluded that deviant behavior of athletes and other participants in social processes in sports (including coaches, judges, fans, sports doctors, sports officials and officials, sports commentators, etc.), if it is in the nature of established social practices, contradicts the basic principles of sport.

It is emphasized that this causes a devaluation of its values, as a result of which a number of socio-cultural functions of sport as a social institution (socializing, cultural, anthropological, etc.) are threatened. And further consideration in this context requires the question of mechanisms of social control that work to prevent deviations.

Key words: *sports, athletes, sports environment, deviations, deviant behavior; values, dehumanization, “consumer society”.*